

„O minulosti, pamäti a identite“

KAROL MORAVČÍK

CUDZÍ HOLOKAUST

Písané pre K&K, február 1999

Kedy skončil holokaust?, pýta sa na záver svojej knihy Prežili holokaust P. Salner. Konštatuje, že holokaust nekončí smrťou posledného z priamych účastníkov, ale pokračuje v ďalšej generácii. Zároveň sa obáva, že tento fakt bude ďalším prvkom rozdeľujúcim židovskú komunitu od majority. V úvode svojho diela P. Salner uvádza, že jedným z motívov jeho vzniku bolo úsilie prispieť do diskusie o období vojnového slovenského štátu a s ním súvisiacej tragédie, keďže táto doba sa stala opätovne predmetom sporov odbornej i laickej verejnosti.

Ponúkam svoje otázky: *Komu patrí holokaust? Patrí len obetiam zo židovskej komunity a ich potomkom? Môže či má patriť len im? A ponúkam aj odpoveď: Ak majú spomienky na tragédiu zmysluplne prispieť do diskusie, nesmie sa holokaust skončiť v pamäti obetí a ich detí. Podľa amerického historika R. Hilberga možno účastníkov holokaustu rozdeliť do niekoľkých skupín: na páchatelov, obeť a divákov. P. Salner dodáva ďalšiu kategóriu: pomocníci obetí.*

Takéto delenie je iste logické, dobre použiteľné pri popísaní príbehu. Konštatuje však určité zaradenie. Našepkáva, že svojím vlastným príbehom sme každý zaradený. Ako je však potom možné mať solidárnu účasť na príbehu iného, na tragédii iného? Iste, je tu kategória: pomocník. Nemáme ísť však ďalej? Ako sme zistili, holokaust sa aktuálne dotýka okrem samotných obetí aj ich potomkov. Ale kto sú potomkovia obetí?

Myslím, že holokaust nás prestane rozdeľovať, keď sa stane našim vlastným príbehom. Keď sa staneme potomkami príbehu. Keď vstúpime do tohto príbehu. Lebo ak skončí spomienka na utrpenie, všetci sme opäť ohrození.

Hovorím to aj sám za seba. Ešte nedávno som židovskú tragédiu bral ako ich - židovskú tragédiu.

S ostychom, súcitom, ľútosťou, ale ako ich tragédiu - tých iných. Mal som svoje vlastné utrpenie a dedičstvo utrpenia svojich predkov.

Nie síce k úplnému zvládnutiu, ale aspoň k dotknutiu cudzím utrpením som sa dostal cez teológiu, ktorú v Nemecku nazval Johann Baptist Metz *teológiou po Osvienčime*. Konkrétne utrpenie miliónov židov uprostred našej „kresťanskej“ civilizácie spolu s ďalším mnohorakým bremenom najmä ľuďmi spôsobeného utrpenia v 20. storočí ho viedlo k otázke: Ako možno po toľkom utrpení vôbec teologizovať, ako možno vôbec hovoriť o Bohu? Tým vrátil do súčasnej teológie problém teodícey (apológie Boha zoči-voči utrpeniu vo svete) a zároveň ho odmietol riešiť tradičným imunizujúcim metafyzickým spôsobom, kde na každý problém jestvuje vopred pripravená odpoveď - odpoveď ponad konkrétne životy trpiacich.

Pritom nejde len o problém zakonzervovanej statickej katolíckej teológie 19. storočia. Metz rád hovorí o *osvietení osvietenstva*, čím myslí, že sa nemožno vzdať osvietenského programu emancipácie a autonómie človeka, ale že súčasne nemožno emancipáciu a pokrok (tieto dve milované heslá novoveku) pochopiť darwinisticko-naturalisticky bez zohľadnenia aj minulého ľudského utrpenia. Odmieťa akceptovať, že novoveký subjekt sa stratí za praxou (ako v aplikovanom marxizme), ako aj to, že sa len čisto súkromné reflektuje a realizuje ako v existenciálnych, personalistických a transcendentálnych koncepciách. Takisto odmieta postmodernistické rozpustenie subjektu. Odmieťa to v mene trpiaceho subjektu. Reálne utrpenie nemožno filozoficky ani moralisticky, tobôž nie politicky zatajiť či obísť!

Metzovo teologické myslenie sa zrodilo z teológie K. Rahnera a R. Bultmanna zohľadňujúcej subjekt, tiež z prehĺbeného pochopenia tradičnej katolíckej teológie a filozofie Tomáša Aquinského ako myslenia obráteného k svetu, ale asi najviac z konfrontácie s neomarxizmom a novším židovským myslením (W. Benjamin, Th. W. Adorno, M. Horkheimer, K. O. Apel, E. Bloch a J. Habermas).

Metz zaviedol do teológie pojmy, ktoré nazýva tzv. slabými kategóriami, na rozdiel od tzv. silných kategórií logickej argumentácie a hermeneutiky. Za tieto slabé kategórie pokladá: memoriu (spo-

mienku, rozprávanie (narativitu) a solidaritu. V posledných rokoch sa Metzom ovplyvnený teologický prúd venoval bohatej diskusii s koncepciou komunikatívnej racionality v diele J. Habermasa a snažil sa ukázať, že možno ísť a treba ísť ďalej ako k pravidlám diskurzu.

V jednom svojom osobnom vyznaní Metz hovorí: „Ako červená niť mojej životnej cesty sa mi ponúka *memoria passionis*, spomienka na cudzie utrpenie ako základná kategória kresťanskej reči o Bohu, teda spoločensko-kriticky zdramatizovaná otázka teodícey, ktorá mi vždy znie poznačená znameniami doby, otázka, ktorú si nemôžem jednoducho umlčať a odbaviť kresťanským posolstvom o vykúpení. Vo všetkom zostáva trvalý a nemý výkrik. To ma napr. nedávno viedlo k tomu, že som sa priateľsky Jürgena Habermasa spýtal, či je to tak zariadené, že prazmysel ľudskej reči je porozumenie a nie predsa len - výkrik. Mám totiž otázky adresované Bohu, Bohu Abraháma, Izáka a Jakuba, Bohu Ježiša, otázky, pre ktoré mám síce reč, ale nemám odpovede.“ Kto sa začíta do *oral history* európskych židov, vie, o čom Metz hovorí, keď sa opiera o tzv. slabé kategórie. Vie, čo je zmysel, sila a šanca spomienok, rozprávania a solidarity, ktorá neprehlíada konkrétneho trpiaceho človeka.

Asi to nebude náhoda, že po druhej svetovej vojne sa kresťanská teológia (aspoň jej časť) začala obnovovať obrátením sa k svojim židovským koreňom. Asi tiež nebude náhoda, že juhoamerická teológia a cirkevná prax, zrodená z nesmierneho utrpenia miliónov chudobných, sa od konca šesťdesiatych rokov nechala významne teologicky inšpirovať Metzom a filozoficky nielen marxizmom, ale napr. aj E. Levinasom a jeho pochopením existencie ako *existencie pred tvárou iného*.

ALMA MÜNZOVÁ O IDENTITE

Písané pre K&K, 1999

Podľa náučného slovníka asimilácia znamená premenu určitej, organizmom prijatej látky na živinu, na telesnú substanciu, resp. premenu anorganických látok na organickú zlúčeninu v rastlinách. A čo to znamená v ľudskej spoločnosti? Vyjadruje tento pojem fakt, že nejaká menšina, prípadne niektorí jednotlivci sa natoľko mi-

JURAJ ŠPITZER, KOLÁŽ: CHOĎTE A MNOŽTE SA...

mikujú, natoľko prijmú farbu svojho prostredia, až s ním splynú a zmiznú v ňom? Ak by sme prijali platnosť prírodnej definície aj pre ľudskú spoločnosť, museli by sme vychádzať z predpokladu, že prijímajúci, resp. asimilujúci organizmus asimilovanú látku potrebuje na svoj život, tak ako rastlina slnečné svetlo.

Uvedená definícia asimilácie sa na spoločnosť použiť samozrejme nedá a nemôžeme ani len zistiť, do akej miery asimilovaný organizmus obohacuje asimilujúce spoločenstvo. Možno len predpokladať, že napríklad výkvet gréckej kultúry, ako sa nám zachoval v helenizme, vznikol v onej požehnanej stredomorskej oblasti práve asimilovaním rozmanitých prvkov prijatých z rôznych predgréckych kmeňov. Aj dnešná americká spoločnosť sa vyvinula asimilovaním rôznych národov - odhliadnuc od viacerých menších, ktoré najmä v New Yorku žijú izolovane, uzavreto do seba a svojich osobitých tradícií. A samozrejme odhliadnuc od Indiánov v rezerváciách. Je rezervácia azda opakom asimilácie? Alebo geto a či cigánska osada? Ide pri tom o spoločenstvá, ktoré sa

samy vylučujú, izolujú a preto vylučované a izolované nemôžu sa asimilovať a nemôžu byť asimilované, lebo vo vylúčenosti, izolovanosti a osobitosti si nadobudli také vlastnosti a spôsoby správania, aké na spoločenstvo, neochotné ich asimilovať, pôsobia cudzo a rušivo?

O možnosti a nemožnosti asimilácie židov v Európe píše Juraj Špitzer vo svojej knihe Nechce som byť žid. Jej krvavo získaný empirický základ doložil aj teoreticky. Juraj Špitzer vyrastal vo viacmenej sekularizovanej rodine a ak sa jej spôsob života odlišoval azda trochu od spôsobu života susedov, nikto nedával najavo, že by v tom mal vidieť čosi trestuhodné. Na to, aby židom bol a svoje židovstvo aj prijal, ho donútili známe, hoci nepredstaviteľné okolnosti zahrnuté pod označenie šoa, alebo holokaust. Juraj Špitzer prijal židovskú identitu, ktorej definícia je dosť vágna v prípade, že sa netýka takého príslušníka tejto menšiny, ktorý sa chápe vo výlučne náboženskom zmysle. (V národnom zmysle ide už o Izraelčana). V tom prípade je charakteristika jednoznačná. Teória o „židovskej krvi“ ako rozlišovacieho znaku určujúceho príslušnosť k tejto menšine do neviemktorého kolena podľa rozšíreného predsudku a z neho odvodených norimberských zákonov, čo podnes straší v nejednej hlave napodiv nie vždy celkom zadubenej, táto teória by sa dala hádam prijať za predpokladu, keby sa kritérium krvi metaforicky zakladalo na jeho nevinne preliatom množstve. Pri pocite židovskej súnalezitosti vychádzam skôr z predpokladu osudového spoločenstva, kde pocit spolupatričnosti rástol a silnel osudom, ktorý postihol šesť miliónov ľudí v Európe. Ale aj na okraji tohto menšinového spoločenstva žije menšina, ktorá vo vzťahu k rôzne pomiešanej ďalšej generácii nechce mať s osudom svojich predkov nič spoločné. Je presvedčená, že asimilácia je možná, nevyhnutná a jediným „konečným riešením“, t. j. chcela by zmiznúť spolu s krutými osudmi a rozplynúť sa vo väčšinovej spoločnosti, ktorá ju obklopuje. Pochybuje, či je to možné, či sa vždy znova, s nevypočítateľnou pravidelnosťou nezjavia sily, ktoré ešte aj detným deťom asimilantov pripomenú, z akých koreňov vyrástli, čiastočky akej „krvi“ im kolujú v žilách.

V niektorých dejinách našej literatúry možno nájsť vetu „vrástol do slovenskej literatúry“, ak bola reč o spisovateľovi, ktorý pochádzal zo židovskej rodiny. Treba tomu rozumieť tak, že až do chvíle, keď začal vrastať do slovenskej literatúry, stál kdesi mimo a len postupne, bohvie z akého

rozhodnutia, začal myslieť, hovoriť, písať po slovensky? Tu je reč aj o ochote prostredia asimilovať - o postupe presne opačnom ako v prírode. Slnku je úplne jedno, či jeho energiu asimiluje nejaká rastlina. V ľudských spoločenstvách musí byť ochota a potreba obojstranná a trvalá, čo sa doteraz v dejinách za posledných vyše dvetisíc rokov nestalo. Raz z náboženských príčin, inokedy z hospodárskych, rasových, triednych (aj závistlivých, čo sa dialo najmä za socializmu, keď sa na základe nejakých medzinárodných dohôd muselo - hoci aj so škripajúcimi zubami - dovoliť najmä ruským židom vystahovať sa.) Vždy sa našiel nejaký dôvod neumožniť príslušníkom tohto spoločenstva splynúť - iba ak v plyne. Otázka je, či asimilácia, zmiznutie je potrebné, ba žiaduce, či nie je možné, živšie a pestrejšie také usporiadanie ľudských vecí, aby nerozhodovalo, či ten alebo onen človek je asimilovaný alebo či je dobrý a spoľahlivý vo svojej profesii a preto osožný pre celú spoločnosť; aby nikoho nezaujímalo, či prapredok tohto človeka nosil kaftan a obchodoval s peniazmi, pretože mu kedysi voľbu povolania veľmi obmedzili na nevelký počet profesií, medzi ktoré napríklad obrábanie pôdy a nosenie zbrane nepatrilo.

Pravda, pre povojnové generácie zostane asi trvalým problémom, či židom možno odpustiť Osvienčim, či židia nebudú stále vyrušovať svojou prítomnosťou a hlasom a vzbudzovať tak zlé svedomie. Mám akú takú nádej pre vzdialenú budúcnosť, keď vidím, ako sa pomaly strácajú katolícko-protestantské animozity, hoci protestantskí farári sa smú ženiť a katolícki kňazi musia naďalej žiť v celibáte a hoci luteráni rôzne dogmy nepríjmajú, napríklad dogmu o neomylnosti pápeža. Nijaká menšina s určitými historicky vzniknutými znakmi a svojím spôsobom uctievania Boha nemusí splynúť, môže pokojne existovať ako súčasť daného spoločenstva, lebo sa v ňom narodila, žije s jeho jazykom a kultúrou a pritom svojich mŕtvych spomína v iný deň, lebo má inú historickú pamäť a iné smútky.

SAMUEL ABRAHÁM

STÁLE ZAHMLENÝ SLOVENSKÝ ŠTÁT 1939-45

Mosty, 23. marca 1996

Píše sa neuveriteľný rok 1996 a široká verejnosť stále nemá jasno v základnom rozpore Slovenského štátu. Do protiváhy sa stavajú dobré ekonomické výsledky, vznik prvého štátneho útvaru Slovákov a oáza pokoja versus autoritatívny arizujúci režim. Jedni ho volajú „spása“, iní „menšie zlo“, ďalší zas „klérofašistický režim“. Slová proti slovám, nemerateľné argumenty sa súbežne pretekajú už vyše polstoročia. Až jedného rána, môž byť, sa zobudíme a v kalendári bude štátno-sviatočná oslava SNP ako aj vznik Slovenského štátu. Nie, nebude to víťazstvo nikoho, iba škeriaca sa absurdnosť v závejoch ignoranstva...

Ak Slovenský štát vznikol pod bodákmi nacistu a bol Hitlerovým bábkovým režimom, potom sa dá argumentovať, že Židovský kódex, deportácie židov a Rómov, ako aj potlačenie Povstania boli vykonané z donútenia, nesvojprávnou vládou, ktorá by tak nekonala, keby ju Nemci nenastolili; keby sme si mohli rozhodovať sami. Ved' z donútenia, takmer ako z presvedčenia, vie človek urobiť aj väčšie zverstvá. V tom prípade však celá tá pýcha okolo hospodárskych úspechov by nebola o nič nezmyselnejšia ako otrokova chvála bohatstva a civilizovanosti Rímskej ríše.

Naopak, ak Slovenský štát bol vyvrcholením snáh slovenských vlastencov, vyslobodením sa spod českého jarma a zároveň ekonomickým zázrakom so silnou korunou, tak plná zodpovednosť za to, čo sa udialo, padá na vládu, na Pohotovostné oddiely Hlinkovej gardy. Aj zodpovednosť za päťsto mariek, zaplatených Nemecku za každého vyvezeného žida, za posledný zarizovaný špendlík.

Prvá alternatíva, Slovenský štát ako Hitlerova bábka, nie je po chuti ani kritikom ani obhajcom Slovenského štátu. Jedni nechcú vidieť Tisa nevinného, druhí bezmocného. Prví cítia, že napriek nátlaku Nemecka je politická zodpovednosť aj na Tisových pleciach a nepochybne majú pravdu. Ved' morálnu dilemu z roku 1939 či zostať utiahnutý na svojej fare alebo „zachrániť svoj národ“ (teda voliaci menšie zlo) mohol Tiso počas šies-

tich rokov svojej vlády sčasti a možno úplne odčiniť odstúpením, protinacistickým gestom alebo činom. Na druhej strane, komu by sa chcelo oslavovať satelit plne pod kontrolou Nemcov?

Druhá alternatíva, z rozdielnych dôvodov akceptovaná kritikmi ako aj obhajcami, prezentuje Slovenský štát ako relatívne politicky svojprávny, deportujúci židov a Rómov, a zároveň ekonomicky prosperujúci. Samozrejme s rozdielom, ktorý tvorí podstatu dnešnej pretrvávajúcej zahmlenosti okolo Slovenského štátu. Kritici zdôrazňujú spoluzodpovednosť Tisovej vlády za smrť deportovaných a ekonomický úspech odkazujú na vojnovú konjunktúru v zemi, kde sa nebojovalo. Obhajcovia vyzdvihujú štátnosť, nezávislosť od Nemecka a prosperitu. Deportácie zvalujú na Nemcov a radikálov typu Tuka, Mach. Teda zodpovednosť iba v jednom (prosperita) a donútenie v druhom (deportácie). To je však v politike ťažko možné, a v politike diktovanej Hitlerom nemožné. A ak by aj Tisova vláda nevedela, čo sa stane s deportovanými židmi a Rómami, zodpovednosť je rovnaká, ako keď niekoho hodíte cez palubu žralokom. Čo už majú tí žraloci za lubom, všakáno?

Koniec koncov, prečo by mal byť Hitler taký veľkorysý? Nebodaj bolo Slovensko jeho slabosťou? Hitler nemal vo svojom pláne priestor pre nezávislý, hoci autoritatívny režim. Slováci preňho neboli árijci, Hitler len potreboval arizátorov na dobu určitú. Vo svojich satelitoch potreboval vládcov, ktorí boli poslušní, nie príliš silní a nie príliš radikálni. Dôvod bol jednoduchý: radikáli sa ťažšie kontrolujú a chcú moc len pre seba. Preto Hitler až do roku 1944 držal na uzde Hlinkovu gardu na Slovensku, Šípové kríže v Maďarsku a Železnú gardu v Rumunsku. Títo extrémisti boli síce veľkými obdivovateľmi a malými imitátormi Hitlera, no ak by ich pustil ku kormidlu, ich extrémizmus mohol vyústiť do občianskej vojny a tá by narušila prísun surovín, potravín a divízií do jeho vojnovéj mašinérie.

Ak bol teda Slovenský štát bábkou v Hitlerových rukách, niet čo oslavovať a je to ďalší príklad biedy 20. storočia; ak bola slovenská vláda svojprávna, niet sa čím pýšiť – a jej vodcovia so svojimi prisluhovačmi nesú zodpovednosť za Kódex, za arizáciu, za deportácie, za potlačenie Povstania, za smrť nevinných... •